

Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2021. - 2027. gadam

Jānis Paiders: *“Ne Latvijā, ne arī citās valstīs pētniecība nepastāv pati par sevi, atrauta no sabiedrības un tautsaimniecības vajadzībām. Vienlīdz nozīmīga ir arī spēja no zināšanām, inovācijām un tehnoloģiju pārneses radīt pievienoto vērtību, veiksmīgi turpinot Latvijas Viedās specializācijas stratēģijas īstenošanu...”*

Zinātne Latvijā pēdējo gadu laikā ir labi parādījusi savu efektivitāti un jaudu. Mēs arvien biežāk kļūstam par pilnvērtīgu partneri Eiropas pētniecības telpā. Tas ir panākts ar visa sektora kopīgu darbu un noturību. Latvijas zinātnes sistēmā pēdējos septiņos gados ir notikušas būtiskas reformas – sākot ar godīgu, pasaules standartiem atbilstošu projektu finansēšanas praksi, zinātnisko institūciju starptautisko izvērtējumu un tam sekojošu konsolidāciju, attīstības stimuliem visās finansēšanas programmās un beidzot ar Baltijas un Ziemeļvalstu kopīgas zinātnes programmas izveidi. Būtiskākā reforma skar zinātnisko projektu vērtēšanas sistēmas pārveidošanu, ieviešot Eiropas Savienības (ES) pētniecības un inovāciju pamatprogrammas "Apvārsnis 2020" vērtēšanas pieeju un principus. Tādējādi zinātne Latvijā darbojas pēc tiem pašiem nosacījumiem kā pārējās Eiropas valstīs – par prioritāti izvirzot izcilību, efektivitāti un relevanci.

Jau notikušās izmaiņas, kā arī plānotās darbības tuvākajiem gadiem iezīmē 2021. gada 13. aprīlī Ministru kabinetā apstiprinātās Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2021.-2027. gadam (ZTAIP). Kā vidēja termiņa politikas plānošanas dokuments tās definē zinātnes un tehnoloģiju attīstības politiku, nosakot pamatprincipus, mērķi, prioritātes, rīcības virzienus un veicamus uzdevumus, kā arī nodrošinot šīs politikas pēctecību ciešā sasaistē ar Nacionālo attīstības plānu 2027. gadam.

ZTAIP noteiktie stratēģiskie mērķi, kas Latvijā sasniedzami līdz 2027. gadam, iezīmē zinātnes un tehnoloģijas attīstības politikas rīcības virzienus un galvenās reformas, kā arī publisko investīciju virzienus valsts budžeta, ES fondu un citu finanšu avotu (t.sk. ārvalstu un nacionālo fondu, programmu) ieguldījumiem pētniecības un attīstības (P&A) sistēmā:

- 1) nepieciešamība būtiski paaugstināt P&A intensitāti. Lai palielinātu pētniecības sociālo un ekonomisko vērtību, prioritātes ir pētniecības izcilības attīstīšana, P&A sistēmas digitālā transformācija un institucionālās pārvaldības uzlabošana. Tiks turpināts attīstīt valsts augstskolas un valsts zinātniskos institūtus kā zināšanu un inovāciju centrus, tajos koncentrējot zinātniskās pētniecības kapacitāti, stiprinot pētniecības infrastruktūru un resursu koplietošanu un proaktīvi attīstot jaunus zināšanu aprites veidus ar industriju un Eiropas P&A vidi. Tiks ieviests jauns doktorantūras modelis, īstenota akadēmiskās karjeras sistēmas reforma un nodrošināts pilnvērtīgs atbalsts pētniecības un akadēmiskās karjeras attīstībai visos posmos;
- 2) īstenojot Viedās specializācijas stratēģiju (RIS3) (Ekonomikas ministrijas vadībā), tiks nodrošināta nepieciešamā pētniecības cilvēkkapitāla attīstība, zināšanu, prasmju, kompetenču un tehnoloģiju pārnese un atbilstoša normatīvā regulējuma izstrāde un pilnveide. RIS3 specializācijas jomas attīstīsies RIS3 pētniecības un inovācijas izcilības centros, kas nodrošinās pētniecības infrastruktūru, resursu koplietošanu un atvērtu pieejamību inovāciju radīšanai, kā arī RIS3 stratēģijas mērķu izpildei tiks veidotas finansējuma programmas P&I projektu īstenošanai;
- 3) lai uzlabotu zināšanu un tehnoloģiju pārnesi, tiks veikta P&A sistēmas digitālā transformācija, efektīvizējot augstskolu un zinātnisko institūtu administratīvos un koordinācijas procesus, attīstot atvērtās zinātnes kultūru un nodrošinot pētniecības datu un

rezultātu plašu pieejamību un lietojamību sabiedrībā, vienlaikus veicinot sadarbību starp uzņēmējdarbības un publisko sektoru pētniecību un inovācijas attīstīšanā;

- 4) P&A sistēmas pārvaldības uzlabošanai tiks attīstīta un stiprināta Latvijas Zinātnes padomes (LZP) un Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras (LIAA) administratīvā, organizatoriskā un analītiskā kapacitāte zinātnes un tehnoloģiju attīstības politikas īstenošanā, kā arī sekmētas institucionālās pārvaldības izmaiņas augstskolās un zinātniskajās institūcijās.

2021.-2027. gadam ZTAIP izvirzītais politikas mērķis, apakšmērķi, rīcības virzieni un veicamie uzdevumi plānoti, vadoties pēc divos Eiropas Komisijas Politikas atbalsta vienības pētījumos – “Pētniecības un inovācijas cilvēkkapitāla attīstība Latvijā” (2019)¹ un “Latvijas zinātnes finansēšanas un pārvaldības sistēma” (2018)² sniegtajām rekomendācijām:

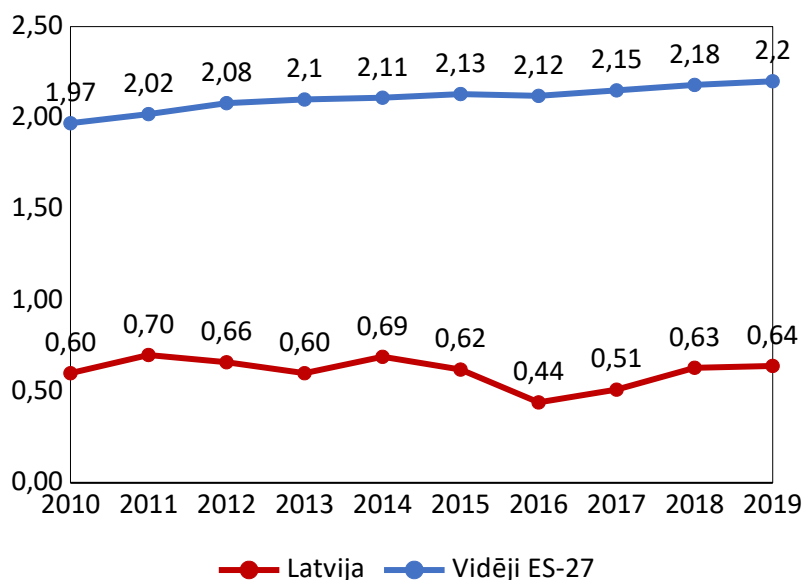
- Palielināt P&A finansējumu, sabalansējot valsts un ES struktūrfondu finansējuma apjomus un palielinot valsts budžeta finansējuma apjomu, ņemot vērā struktūrfondu mainīgo pieejamību;
- Attīstīt snieguma finansējuma sistēmu universitāšu pētniecības profilu stiprināšanai, kā arī palielināt ārējā finansējuma piesaisti;
- Mazināt P&A sistēmas institucionālo fragmentāciju, uzlabot augstskolu un zinātnisko institūciju pārvaldības efektivitāti un resursu koplietošanu;
- Paaugstināt akadēmiskās karjeras pievilcību un ieviest tenūras sistēmu, kā arī uzlabot doktorantūras studiju kvalitāti un palielināt doktora grādu ieguvēju skaitu;
- Uzlabot Latvijas pētnieku sadarbību un integrāciju starptautiskā mērogā, atbalstīt akadēmiskā personāla mobilitāti, t.sk. no ārvalstīm uz Latviju, kā arī piesaistīt talantus no ārvalstīm;
- Veicināt akadēmiskā personāla mobilitāti uzņēmējdarbības sektorā;
- Attīstīt un stiprināt uzņēmējdarbības un inovācijas kultūru augstskolās un zinātniskajās institūcijās, veicinot uzņēmējdarbības kā perspektīvas karjeras izvēli.

Lai izpildītu pētījumos sniegtās rekomendācijas un sasniegtu ZTAIP izvirzītos mērķus, izšķiroša nozīme būs pilnvērtīgam zinātnes finansējumam. Viens no sasniedzamajiem rādītājiem 2027. gadā ir 1,5 % no iekšzemes kopprodukta ieguldījumu apjoms P&A (2019. gadā – 0.64 %), tajā skaitā nodrošinot vismaz 0,4 % valsts budžeta ieguldījumu P&A no iekšzemes kopprodukta (2019. gadā - 0.23 %).

Abos rādītājos Latvijas rezultāti šobrīd ir tālu no 2027. gada mērķa, un tie ir būtiski mazāki par vidējo ES līmeni.

¹ Pieejams: <https://op.europa.eu/lv/publication-detail/-/publication/e84a9d0f-b98a-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-106068252>

² Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/media/4690/download>

1. attēls. P&A ieguldījumi % no IKP Latvijā un vidēji ES-27 valstīs (avots: Eurostat, CSP, IZM aprēķini)

Pašlaik Latvijas zemā P&A intensitāte saistīta ar zemo publiskā sektora (īpaši valsts) un uzņēmējdarbības sektora ieguldījumu apmēru. Zemais P&A ieguldījumu apmērs tieši ietekmē zinātnisko darbinieku iespējas veikt kvalitatīvu, starptautiski konkurētspējīgu pētniecību. 2018. gadā P&A ieguldījumu apmērs, rēķinot uz vienu zinātnisko darbinieku (PLE izteiksmē) sastādīja 30 833 eiro jeb tikai 29 % no ES-27 vidējā līmeņa (105 568 eiro). Tajā pašā laikā Latvijas pētnieku rezultāti ir ar augstu atdevi un līdzvērtīgi citu ES valstu pētnieku rezultātiem, ko apliecina Latvijas inovāciju rezultātu novērtējums EIS2020³.

Pārmaiņas zinātnes nozarē ir ļāvušas arī pakāpeniski samazināt Latvijas zinātnes pārlietu lielo atkarību no ārvalstu (galvenokārt ES fondu) finansējuma, kas bija problemātiski pirmajos gados pēc 2009. gada krīzes. Pēdējos gados ES fondu loma Latvijas P&A sistēmā pakāpeniski ir samazinājusies, kas ir labs pamats Latvijas zinātnes stabilitātei. Tas ir būtiski, jo visā pasaulē pastāv sīva konkurence par talantiem, un Latvija nevar atļauties zaudēt savus spožākos prātus, nespēdama tiem piedāvāt atbilstošu darbu un iespējas dzimtenē.

Latvijas zinātnes ietekme Eiropas pētniecības telpā ir būtiski pieaugusi. 2019. gadā Latvija ir bijusi partnere 0,27 % no ES valstu pētniecības rezultātiem (zinātniskajās publikācijās), kas ir lielāka par mūsu īpatsvaru kopējos ES valstu P&A ieguldījumos un pat lielāka par Latvijas lomu ES valstu kopējā iekšzemes kopproduktā. Galvenokārt tas notiek, pateicoties Latvijas zinātnieku dalībai dažādos starptautiska mēroga sadarbības tīklos un konsorcijs.

Tā kā turpmākā zinātnes nozares izaugsme nav iespējama bez papildu ieguldījumiem P&A (t.sk no valsts budžeta līdzekļiem), ZTAIP 2021.-2027. gadam paredzēts finansējums, balstoties uz Nacionālajā attīstības plānā iezīmētajām papildu investīcijām no valsts budžeta.

Papildu finansējums 196,5 miljonu eiro apmērā paredzēts:

- Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektiem;
- Tirgus orientēto pētījumu programmai (tās atjaunošanai);
- Zinātnes bāzes finansējuma programmai;

³ Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_1150

- Doktorantūras grantiem;
- Dalībai “Apvārsnis Eiropa” partnerībās;
- Valsts pētījumu programmām.

Šie ieguldījumi ļautu nodrošināt izaugsmi pētniecības galvenajā resursā – zinātniekos un zinātniskajos darbiniekos. Palielināt šajā nozarē strādājošo skaitu ir neatliekama nepieciešamība. 2018. gadā Latvijā pētniecībā (pilna laika ekvivalenta izpratnē) ir bijuši nodarbināti aptuveni 0,6 % no nodarbināto kopskaita, kas ir divas reizes mazāk par vidējo ES rādītāju (1.36 %), un arī ievērojami mazāk nekā mūsu kaimiņvalstīs Lietuvā (0.85 %) un Igaunijā (0.92 %). Tādējādi mums ir daudz mazāks cilvēku skaits, kuri ar pētniecību var palīdzēt radīt inovācijas ar augstu pievienoto vērtību.

Risinājums meklējams, sekmējot pētniecības ataudzi – sākot ar jaunā doktorantūras modeļa ieviešanu, kā arī sasniedzot pilnvērtīgu pētniecības pasūtījumu dažādās Latvijas un starptautiska mēroga P&A grantu programmās. Uzlabojumi ir nepieciešami arī mūsu spējā sekmīgāk piesaistīt talantīgākos ārvalstu pētniekus, tajā skaitā izmantojot Latvijas diasporas zinātnieku potenciālu.

Ne Latvijā, ne arī citās valstīs pētniecība nepastāv pati par sevi, atrauta no sabiedrības un tautsaimniecības vajadzībām. Vienlīdz nozīmīga ir arī spēja no zināšanām, inovācijām un tehnoloģiju pārneses radīt pievienoto vērtību, veiksmīgi turpinot Latvijas Viedās specializācijas stratēģijas īstenošanu, kas nozīmē arī turpmāk ciešu sadarbību inovāciju politikā ar Ekonomikas ministriju un tās pārziņā esošo Latvijas Nacionālo industriālo politiku⁴.

Laikrakstam “Zinātnes Vēstnesis”
sagatavoja **Jānis Paiders**, IZM Augstākās izglītības,
zinātnes un inovāciju departamenta direktora vietnieks zinātnes jomā

Avots: “Zinātnes Vēstnesis”, Nr. 6 (611), 2021. gada 28. jūnijs.

⁴ <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40489298>